

УДК 347. 91 (477)"192 "

Стецюк Б.Р.доктор юридичних наук, доцент
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

ОСОБЛИВОСТІ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЗА ЦПК УСРР 1924 РОКУ

Розглянуто основні нормативно-правові положення цивільного судочинства, що знайшли своє відображення на сторінках цивільно-процесуального кодексу УСРР 1924 р. Особливу увагу надано новелам радянського цивільного судочинства у порівнянні з дореволюційним періодом та перевагам й недолікам його використання на практиці.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільно-процесуальний кодекс, судовий процес, позовні заяви.

Постановка проблеми. Успішне втілення правових та державних реформ у сучасній Україні неможлива без урахування історико-правової спадщини нашого народу. Вивчення історії вітчизняного судочинства сприяє недопущенню помилок при оптимізації функціонування сучасної процесуально-судової системи та дає змогу вдосконалення її якості й відповідної ефективної реалізації на практиці.

Через що дослідження проблематики проведення кодифікації законодавства потребує спеціального системного аналізу Цивільно-процесуального кодексу в парадигмі регламентації судочинства. Це дасть можливість поглибити наукові уявлення з відповідних проблем історії кодифікації вітчизняного законодавства та використати її досвід у теоретичному розумінні та практичному застосуванні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Найбільш повно специфіку цивільного судочинства УСРР 1920-х років, відображала тогочасна правова література, коли авторами публікацій виступали безпосередні учасники законодавчого процесу. Тут слід відзначити роботи А. Малицького [17], М. Рейхеля [19], Л. Фішмана [23]. Літературу того періоду характеризувала наявність дискусійності, багатоманітності поглядів на подальші шляхи розвитку правової системи. Починаючи з кінця 1920-х років, зі зміною суспільно-політичної ситуації в країні, відбувається догматизації правової науки, що знайшло свій відбиток і на стані літератури в галузі цивільного судочинства. З найбільш значущих робіт того періоду, слід відзначити публікації С. Абрамова [1-2], М. Гурвича [12], А. Клейнмана [14], Л. Лесницької [16]. На етапі існування незалежної української держави, дослідники приділяли увагу окремим елементам регулювання цивільного судочин-

ства [3; 10; 11; 18], але у їх роботах був відсутній комплексний аналіз функціонування цивільного судочинства за ЦПК УСРР 1924 року.

Метою роботи є дослідження особливостей положень та розкриття найхарактерніших рис Цивільно-процесуального кодексу 1924 року, відносно аналізу тогочасного цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-процесуальний кодекс УСРР, який було прийнято 30 червня 1924 року та введено в дію з 01 жовтня того ж року, став першим систематизованим джерелом з норм чинного на той час в Україні цивільного процесу. Він складався з 5 частин, 36 розділів та 316 статей, що свідчило про спрощення та прискорення цивільного судочинства у порівнянні з дореволюційним періодом [24, с. 317].

Кодекс запроваджував єдину судову систему УСРР, яка, згідно ст.1 ЦПК складалася з Нарсуду, Окружного суду та Верховного суду. Для цих установ, а також для установ, наділених судовими функціями на основі особливих щодо них положень, встановлювалися єдині правила ведення цивільного процесу [23, с. 6].

У частині першій йшлося про основні засади, представництво в суді сторін, підсудність справ, встановлювалася компетенція народних, окружних судів, Верховного суду та місцева підсудність. Правило ст.31 ЦПК стосовно обов'язку суду повертати позовну заяву, якщо справа виявлялася їм непідсудною, мало доволі позитивний характер, так як цим економився час, який би неминуче втрачався, за умови вичікування судом заяв про непідсудність і тільки тоді припиняв би справу [23, с. 66]. Цією статтею кодекс надавав великий простір судам для самостійної діяльності, усуваючи непотрібну затяжку справи. Водночас суду належало право не тільки повернути справу позивачу за ст.31, але й передати її за підсудністю до потрібного суду.

За відсутності у позові приватних клопотань, суд приймав постанову про призначення розгляду справи на певний день. На призначений судом день розгляду справи, відповідач викликався до суду повісткою, що вручалась йому згідно порядку визначеному у ст.66 ЦПК. Виклик сторін до суду був обов'язковим, і суд не міг розпочати розгляд справи при відсутності сторін чи тільки відповідача, не викликавши їх на засідання [4].

Частина друга була присвячена регулюванню питань подання позовних заяв, зустрічних позовів, участі третіх осіб у процесі, судовому провадженню (подання позовів та їх забезпечення, порядок розгляду справ, правила ведення судових протоколів, припинення провадження, проведенню експертизи та огляду місця події тощо).

Звертаючись до суду для відновлення свого порушеного права чи для визнання за ним права, позивач повинен був у позові викласти, в чому саме відбулося порушення його права та які його вимоги. Така заява могла подаватися як в усній, так і письмовій формі. Усна заява, згідно ст.75 ЦПК, дозволялася лише у справах, провадження яких відбувається у нарсудах, її заносили до спеціальних протоколів; у суди вищих інстанцій позови обов'язково повинні були подаватися у письмовій формі [19, с. 616].

У другій частині кодексу своє відображення знайшло чимало новел радянського судочинства, які полягали в тому, що формально захищаючи інтереси трудящих, воно відмовилось від ролі суду, як посередника між сторонами. Головним його завданням стало з'ясування матеріальної істини та надання тим трудящим, які звернулися до суду, активної підтримки у захисті їх законних прав та інтересів [20, с. 17]. Це не могло не позначитися і на діях суду під час розгляду справ. ЦПК надавав можливість проявити ініціативу судовим органам, якщо вони вважали, що надані докази не є достатніми, змусити учасників процесу надати додаткові докази; визначати, чи можна визнати певну обставину, як таку, що не вимагає доказів; за власною ініціативою збирати докази не надані сторонами і здійснювати необхідні перевірочні дії; визначати, чи достатньо з'ясовано справу та переходити від судового провадження до винесення рішення [25, с. 39].

З цього приводу ГКК ВС УСРР роз'яснювала, що «суд не обмежується у здобутті доказів для встановлення істини, тому має право допитувати свідків за власною ініціативою та обирати їх на власний розсуд» [6].

Припинення провадження було можливим у випадку, якщо сторони завершували справу мировою угодою. За таких обставин суд повинен був розглянути зміст мирової угоди та встановити, чи не порушує вона інтереси економічно більш слабкої сторони та держави [5]. Припинення справ за мировими угодами, було припустимо тільки у випадку наявності вже здійсненої сторонами мирової угоди, перевіреної судом та такої, яка не містила в собі порушень інтересів найслабшої сторони процесу, а також умов протизаконних чи явно невігідних державі.

Одним з способів з'ясування істини у цивільному процесі, було отримання висновків експертів з питань, які вимагали спеціальних знань. Згідно ст. 152 ЦПК, суд з метою роз'яснення подібних питань, що виникали під час розгляду справи, мав право призначити експертів. Питання про те, наскільки це необхідно, вирішувалось судом, виходячи з власного життєвого досвіду [23, с. 170], що далеко не завжди мало позитивне значення і сприяло ухваленню неупередженого рішення.

З метою захисту державних інтересів ст. 172 ЦПК передбачала залучення до участі у цивільному судочинстві представників органів державної влади або підприємств.

Розгляд судової справи, обов'язково мав завершитися ухваленням судового рішення [25, с. 44]. Ст. 176 ЦПК визначала, що в ухвалі треба було вмістити час постанови, склад суду та прізвища сторін, предмет спору, рішення та закони, яким суд керувався при винесенні ухвали, зміст рішення суду та порядок його виконання, порядок оскарження, розподіл судових витрат. Як було зазначено вище, рішення суду обов'язково повинно було бути вмотивованим чи, як сказано у п. «г» ст. 176, повинні бути вказаними засади рішення. Тому діючі процесуальні правила вимагали від суду повного та всебічного розгляду законних позовів сторін та зобов'язували суд у мотивованих рішеннях зазначати, чи задоволено позов, в якому вигляді, розмірі чи у задоволенні

позову відмовлено.

Особливий інтерес представляє третя частина ЦПК УСРР 1924 року – «Окремі провадження». Перші радянські нормативно-правові акти про цивільне судочинство виокремлювали два його види: позовне та охоронне. Останнє також було відоме, як окреме безспірне чи непозовне. Цивільний процесуальний Кодекс УСРР 1924 р., як і аналогічні галузеві кодекси решти союзних республік, не даючи конкретного визначення позовного та окремого проваджень, лише констатував наявність справ окремого провадження.

Згідно зі ст. 191 ЦПК УСРР 1924 року до зазначеної категорії справ належали такі, предметом яких не був спір про цивільне право між сторонами. Вони найчастіше представляли одноосібне звернення до суду та мали на меті встановлення певних правовідносин або визнання наявності тих чи інших прав. Це провадження не ґрунтувалося на позові. У пояснювальній записці НКЮ УСРР від 4 січня 1924 року (циркуляр № 4) до проекту ЦПК воно було визнане безспірним [26, с. 329].

До категорії справ, що підпадали під окреме провадження, належали: про видачу судових наказів за актами; про депозит; про розпорядження судом майном людей, які померли; про видачу дозволу на звернення в безспірному порядку стягнень на поточні рахунки і вклади в установах споживчого кредиту; про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян; про звільнення від військової служби за релігійними переконаннями (ст.228); за скаргами на дії нотаріусів (ст.231); про третейські записи та рішення; про розлучення; про позови щодо утримання і про з'ясування прізвищ дітей 27, с. 162]. Вважалося, що справи за ст. 228 та ст. 231, незважаючи на їх простоту, зачіпляли й державний інтерес. Тому їх розгляд знаходився у компетенції окр(губ)судів.

З моменту ухвалення Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» 29 жовтня 1924 року, було встановлено правило, що всі цивільні справи позовного провадження повинні були розглядатися у складі народного судді і двох народних засідателів. Водночас, цивільні справи охоронного, як тоді називали окреме провадження, народний суддя розглядав одноособово [27, с. 163]. Законодавець пояснював це тим, що більшість справ, які потрапляли до окремого провадження, настільки прості за своїм змістом і вирішуються настільки формально, що вирішення їх можна одноособово доручити народному судді. Такий же порядок розгляду справ охоронного провадження мав місце і при прийнятті в 1924 році ЦПК УСРР (ст. 192). На практиці такий одноособовий розгляд справ нерідко приводив до утисків прав сторін, що позбавляло їх процесуальних гарантій.

У частині четвертій розглядалися питання оскарження та перегляду рішень суду. Для цивільного процесу 1920-х років єдиною формою оскарження залишалось касаційне. Радянське процесуальне законодавство, на відміну від дореволюційного, привнесло у касаційне оскарження деякі суттєві зміни, які знайшли своє відображення на сторінках ЦПК УСРР 1924 року. Вони полягали у наступному: якщо дореволюційне законодавство, вважало цивільний

процес приватною справою сторін та перегляд рішень припускало тільки за їх касаційними скаргами, то кодекс передбачав можливість внесення касаційної скарги прокурором, який мав право вступати у процес на будь-якій його стадії (ст. 2 ЦПК). Це інтерпретувалося як необхідний захід з метою захисту інтересів держави та трудящих мас. По-друге, у дореволюційному цивільному процесі ініціатива належала винятково сторонам і касаційний суд розглядав справу виключно у рамках, зазначених у касаційній скарзі. Виходячи зі змісту ст. 245 ЦПК, суд не був обмеженим вказаними у касаційній скарзі причинами для скасування рішень і мав право розглядати справу не тільки з точки зору перевірки поданої касаційної скарги, але й з точки зору ревізійного розгляду справи. До того ж ЦПК передбачав запровадження нового порядку скасування рішень у порядку нагляду, зменшувалася формалізація при розгляді справи і перевірки правильності винесеного рішення [23, с. 262]. Ці зміни відобразили класовий характер радянської системи судочинства.

Судова практика зумовила деяке корегування статей кодексу, що регулювали подання касаційних оскаржень. Згідно з ухвалою Пленуму Найвищого Суду від 24 січня 1928 року, яка стосувалася ст. 246 ЦПК, було встановлено, що касаційна інстанція, розглядаючи цивільні справи по касаційних скаргах, не має права переоцінювати встановлені судом першої інстанції фактичні обставини розв'язаної справи [13, с. 95].

Під переглядом рішення, розумілося повне скасування Верховним судом судових рішень усіх існуючих у республіці судів, які набули законної сили і по яким касаційні скарги були залишені без наслідків чи для оскарження яких збіг касаційний термін (ст. 250 ЦПК). Такий перегляд знаходився виключно у компетенції Верховного суду УСРР. Перегляд рішень згідно зі ст. 251 ЦПК припускався лише у випадках: а) коли відкрилися нові обставини, що мали істотне значення для справи і раніше були невідомі той чи іншій стороні процесу; б) коли у справі, по якій було винесено ухвалу, встановлено судовим вироком завідомо неправдиві свідчення свідків, злочинні дії сторін, їх представників чи експертів або злочинні дії членів суду, що брали участь у справі; в) коли ухвала ґрунтується на документах, визнаних згодом за вироком суду фальшивими чи коли скасовано постанову суду, на яку спиралося дане рішення [19, с. 617].

У п'ятій частині регулювався порядок виконання ухвал та вироків суду. Ключову роль в цьому відігравали виконавчі листи, де зазначалося з якої справи прийнято ухвалу і повністю наводилася резолютивна частина рішення, а також зазначалося, що дане рішення підлягає виконанню та вказувався судовий виконавець, який повинен був виконати рішення. Згідно з постановами ВУЦВК та РНК УСРР від 27 березня 1925 року, судові виконавці у кількості визначеній штатним розкладом, знаходилися при губсуді (згодом окрсуді) та призначалися чи звільнялися розпорядженнями голів губсудів (окрсудів) [23, с. 349].

У зв'язку з особливим місцем комнезамів у політичному та економічному житті УСРР вони отримали право представляти у судах інтереси своїх

членів, при цьому повністю звільняючись від судових зборів. Так як в УСРР був відсутнім судовий порядок розірвання шлюбних відносин, суттєві зміни було внесено у ст. 25 ЦПК. Серед інших особливостей слід відзначити внесення до кодексу положення про те, що справи, які виникали стосовно аліментів, у якості виключення із загального правила, підсудні судам за місцем проживання позивача, а не відповідача [22, с. 72]. ЦПК УСРР постановив, що за загальним правилом рішення народного суду набуває сили не одразу, а після того, як буде вичерпано термін для касаційного оскарження рішення. Касаційна інстанція отримувала право доповнювати рішення суду першої інстанції. Було розширено підсудність народного суду за ціною позову.

У ЦПК УСРР 1924 року мав місце інститут заочного провадження. У порівнянні з положеннями законодавства, що діяло за часів Російської імперії (Статут цивільного судочинства 1864 р.), де єдиною умовою винесення заочного рішення вважалася відсутність відповідача у суді під час розгляду справи, ЦПК УСРР 1924 року значно розширював поняття змісту заочного рішення [15].

Так, ст. 98 ЦПК УСРР 1924 р. передбачала, що нез'явлення сторін, про яких судові відомо, що вони отримали повістки, не перешкоджає розгляду та вирішенню справи, причому, якщо розгляд справи відбувався за відсутності однієї зі сторін процесу, копію заочного рішення надсилали відсутній стороні, протягом семиденного строку. Відповідно, про заочне рішення мова могла бути лише за тих обставин, якщо встановлено, що повістка була отримана відповідачем чи позивачем, і він не з'явився до суду, але «заочний розгляд справи, коли повістка про виклик до суду відповідача не була їм отримана, є нелегітимною» [7].

ЦПК не мав ніяких вказівок стосовно того, чи вважається рішення заочним тільки за умови, якщо вся справа розглядалася за відсутності сторони, або у випадку відсутності сторони лише під час останнього засідання у справі. Спираючись на судову практику, Верховний Суд УСРР невдовзі надав наступне роз'яснення для вирішення цього питання: «заочним, стосовно відповідача, слід вважати тільки таке рішення, яке відбулося у справі, по якій відповідач викликався судом до слухання справи у судове засідання, до захисту своїх інтересів не з'явився та ніяких заперечень щодо позову, ні усних, ні письмових, суду не надав. Виходячи з цього не може бути визнаним заочним, стосовно відповідача, рішення таке, яке відбулося у справі, в якій відповідач неодноразово з'являвся як у першій інстанції, так і касаційній, і не з'явився лише на останнє засідання, на якому і винесене дане рішення, визнане судом заочним» [9].

Запровадження у республіці інституту заочних рішень мотивувалося у правовій літературі того часу тим, що необхідність такого інституту зумовлена як теорією, так і вимогами життя [23, с. 264]. Перша встановлювала, що судові рішення повинно відбивати матеріальну істину, а не ту, яка представлена у односторонніх поясненнях позивача, і що інститут заочного рішення сприяє встановленню матеріальної істини. Судова ж практика встановила, що

дуже часто відповідачі – особливо селяни, запізнювалися до судового розгляду справи. Насправді даний інститут сприяв розповсюдженню судової тяганини і не виправдав тих сподівань, які на нього покладалися.

Інститут заочного рішення проіснував в Україні до 5 листопада 1929 р., тобто до прийняття ЦПК УСРР у новій редакції. Законодавець відмовився від застосування у процесуальному законодавстві заочного провадження головним чином через нові підходи до принципу об'єктивної істини, встановити яку вважалось неможливим без участі у справі однієї зі сторін, не порушивши при цьому її прав та інтересів у соціалістичному цивільному процесуальному праві[21, с. 28].

Висновки. Не підлягає сумніву, що з одного боку новий кодекс встановлював низку демократичних принципів, за якими здійснювався цивільний процес: незалежність суддів; гласність суду, що передбачала розгляд справи у публічному засіданні відкритому для всіх; усність, яка вимагала, щоб рішення справи в судовому засіданні ухвалювалося на підставі усного розгляду; безпосередність, тобто судді безпосередньо ознайомилися, вивчали і перевіряли всі докази, що фігурували у справі; рівноправності сторін надання однакових прав і можливостей позивачу, відповідачу та прокуророві у наведенні доказів, які обґрунтовували їх твердження і вимоги; судочинство відбувалося на мовою, якою спілкувалося більшість місцевого населення, а особам, які не володіли цією мовою, передбачалося надання перекладача.

Проте, з іншого боку, кодекс створював передумови до розширення втручання радянської держави і її органів у справи громадян. Також кодекс суттєво порушував один з тих принципів, на яких будується цивільне законодавство, принцип диспозитивності. Кодексом установлювалося, що для вирішення тієї чи іншої справи, у разі відсутності нормативно-правових актів, суд має керуватися класовими принципами радянського законодавства та політичною практикою більшовицького уряду.

Бібліографічні посилання

1. Абрамов С. Гражданский процесс / С. Абрамов. – М.: Госиздат, 1949. – 204 с.
2. Абрамов С. Советский гражданский процесс / С. Абрамов. – М.: Госюрисдат, 1952. – 420 с.
3. Буга Г. Історичний розвиток інституту забезпечення позову / Г. Буга // Підприємництво, господарство і право. 2010. № 4. – С. 107-111.
4. Визначення ГКК ВС УСРР від 12 жовтня 1923 року. – Х., 1923.
5. Визначення ГКК ВС УСРР від 8 листопада 1923 року. – Х., 1924.
6. Визначення ГКК ВС УСРР від 25 січня 1924 року. – Х., 1924.
7. Визначення ГКК ВС УСРР від 25 квітня 1924 року. – Х., 1924.
8. Визначення ГКК ВС УСРР від 29 травня 1925 року. – Х., 1925.
9. Визначення ГКК ВС УСРР від 21 серпня 1925 року. – Х., 1925.
10. Воробель У. Інститут закінчення розгляду цивільних справ без ухвалення рішення по суті справи (історичний аспект) / У. Воробель // Вісник Львівського університету. – Сер. Юридичні науки. – 2009. – Вип. 48. – С. 128-136.
11. Гетманцев О. Розвиток цивільного процесуального законодавства і науки цивільного процесуального права у період з 1917 по 1941 роки / О. Гетманцев // Юридична

Україна. – 2004. – № 6 (18). – С. 49-56.

12. Гурвич М. Окончание гражданского дела без вынесения судебного решения в суде первой инстанции / М. Гурвич // Советское государство и право. – 1948. – № 1. – С. 43–57.

13. Дубінський Л. Питання цивільного права і процесу в постановах пленуму Найвищого суду УСРР за 1928 рік / Л. Дубінський – Х.: Юридичне видавництво НКЮ УСРР. – 1930. – 110 с.

14. Клейнман А. Советский гражданский процесс за 20 лет / А. Клейнман // Советская юстиция. – 1937. № 22. – С. 1619.

15. Кучерук К. Заочний розгляд цивільних справ як форма цивільного судочинства / К. Кучерук // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/pravo/2010_2/files/LA210_10

16. Лесницкая Л. Особенности ГПК союзных республик / Л. Лесницкая, В. Пучинский. – М.: Юридическая литература, 1970. – 239 с.

17. Малицкий А. Гражданский процесс на 2-ом съезде юстиции / А. Малицкий // Вестник советской юстиции. – 1924. № 9 10. – С. 263265.

18. Немеш П. Інститут відводу в цивільному процесі на українських землях у період НЕПу / П. Немеш // Держава і право. – 2012. № 55. – С. 297 – 300.

19. Рейхель М. Гражданский процессуальный кодекс УССР / М. Рейхель // Вестник советской юстиции. – 1924. - № 19. – С. 615-618.

20. Суслó Д. Історія суду Радянської України (1917 1967) / Д. Суслó. К.: Київський університет, 1968. 233 с.

21. Удальцова І. Моделі заочного розгляду справи у цивільному судочинстві / І. Удальцова // Право України. – 2011. № 10.

22. Усенко І. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / И. Усенко. – К.: Наукова думка, 1989. – 118 с.

23. Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. Х.: НКЮ УССР, 1926. – 464 с.

24. Чехович В. Цивільно-процесуальний кодекс УСРР 1924 року / В. Чехович // Юридична енциклопедія: в 6 т. – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 6.

25. Шостя Ф. Гражданский процессуальный кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по гражданскому процессу: по 1 ноября 1925 года / под ред. А. Строева. – Х.: НКЮ УССР, 1925.

26. Штефан О. Цивільне процесуальне право України / О. Штефан. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 358 с.

27. Ясинок М. Окреме провадження народні засідателі: історико-правовий огляд / М. Ясинок // Часопис Київського університету права – 2009. №2. – С. 160-164.

Stetsyuk B.R. Features of civil proceedings framework after the Civil Procedural Code of the Ukrainian Socialist Soviet Republic of 1924. Substantive normatively-legal provisions that found the reflection on the pages of Civil Procedural Code of the Ukrainian SSR in 1924. Special attention has been paid to the short stories of the soviet civil rule-making in comparing to the pre-revolution period and differences between Civil Procedural Code of the Ukrainian SSR and Civil Procedural Code of Russian SFSR of 1923 have been examined in the article.

Keywords: *civil rule-making, civil procedural code, trial, points of claim.*

Надійшла до редакції 26.06.2017